

УДК 130.2:78.01

К.В. Фадєєва

КУЛЬТУРНІ ФЕНОМЕНИ: ПРИНЦИПИ МЕТАМОВНОГО «КОДУВАННЯ»

Мета статті полягає в аналізі тенденцій віртуальної «взаємодії» сучасних культурологічних напрямів та комп'ютерної техніки, а саме деяких структурологічних принципах, що простежуються у роботах сучасних культурологів для виявлення закономірностей у механізмах мислення та принципах роботи комп'ютера.

Особливого значення в контексті нашого дослідження набуває принцип роботи комп'ютерної техніки, що ґрунтується на застосуванні бінарного (двійкового) коду, тобто мови, алфавіт якої складається зі «знаків» – «0» та «1» [7]. Даний двійковий код у залежності від напрямів досліджень, поставлених завдань можна трактувати, як «+» – «-» «так» – «ні», «істина» – «неправильність». Для уявлення чисел, а також літер, операцій у комп'ютерах застосовується позиційна система числення за основою 2. Таким чином, у мові програмування використовується два символи – біти, виконання операцій над даними відбувається у відповідності принципам булевої алгебри, що базується на аксіоматиці, яка відображає аналогію між поняттями «множини», «події», «висловлення».

Зупинимося на деяких культурологічних дослідженнях, у яких принцип бінарної відповідності простежується у якості логічних механізмів мислення. Так, у праці К. Леві-Строса «Міфологія» [4] автор аналізує міф індіців Бороро з Центральної Бразилії, що використовувався як вихідний матеріал, що належить певному суспільству, суспільній групі.

Досліджуючи логіку міфологічного мислення, вчений визначає її як «калейдоскоп», елементи якого практично незмінні (константні), вони виявляють себе то у якості матеріалу, то інструменту. Елементи міфологічного мислення виконують функцію посередника між образними та змістовними сферами, а також репрезентуються у вигляді знака-оператора, який може транспортуватися у будь-який міфологічний сюжет.

Викладення та побудова міфологічного матеріалу відповідає музичним формам-композиціям (ч. 1 Тема з варіаціями: «Пісня Бороро», «Арія Руйнівника Гнізд», «Речитатив», «Кода», «Варіації Же» (шість варіацій з речитативом); ч. 2 «Соната гарних манер», «Коротка симфонія»; ч. 3 «Фуга п'яти почуттів», «Кантата двоутробки», «Арія у формі рондо»; ч. 4 «Добре темперована астрономія», «Триголосна інтенція», «Токата і фуга», «Хроматична п'еса»; ч. 5 «Сільська симфонія у трьох частинах», «Дивертисмент на народну тему», «Пташиний концерт»).

За визначенням автора «взаємодію» музики і міфа здійснював Р. Вагнер, який аналізував міфологічні сюжети музичними засобами та був засновником структурного аналізу міфів. К. Леві-Строс проводить паралелі між міфом та музикою на рівні структурного вивчення міфологічного матеріалу, хоча, як відзначає Є. Мелетинський – дослідник наукової спадщини К. Леві-Строса, у наведених паралелях присутня певна метафоричність.

У першій частині «Тема з варіаціями» розглядаються п'ять міфів (наприклад, М1 – референтний міф, у якому бінарні опозиції представлені через «смерть – воскресіння»; М2 – містить інформацію про походження води, прикрас і поховальних ритуалів; бінарні зв'язки можна трактувати як «добро – зло»; М3 – репрезентує різноманітні соціальні групи людей (племена або народності), бінарність у даному випадку виражається опозицією «багаті – бідні», міфологічний сюжет містить пояснення цих відзнак, що виявляється у системі підношення подарунків, кількості надприродних персонажів тощо.

Треба відзначити, що міфічній думці іманентні різноманітні бінарні опозиції, виявлені К. Леві-Стросом. Наведемо деякі з них (за Є. Мелетинським) [6]: гучний – тихий, м'який – твердий, сухе – вологе, солодке – гірке, свіжий – гнилий, порожній – повний, круглий –

подовжений, відкритий – закритий, близький – далекий, горизонтальний – вертикальний, присутній – відсутній, мізерність – численність, зацікавлений – байдужий, боязкий – розв’язний, батьківський – дитячий, індивідуальний – колективний, земний – небесний, людський – тваринний, фізичний – містичний, природний – надприродний, священний – профанний, творчий – руйнівний, активний – пасивний, зменшений – незмірний, сумісний – несумісний, періодичний – неперіодичний, актуальний – віртуальний, абсолютний – відносний, метафоричний – метонімічний тощо.

Із вищенаведеного прикладу можна зробити висновок, що фундаментом бінарних опозицій є сенсорні властивості, які опановуються п’ятьма органами чуття та здійснюють подальший розвиток з використанням пар «схожості та відмінності», «сумісності та несумісності» почуттєвих властивостей.

Матеріал даної статті не ставить за мету проводити аналіз міфологічних сюжетів, з їх значної множини лише зупинимося на окремих зразках для демонстрації бінарних позицій, що відображають певні логічні механізми міфологічного мислення індіців тропічної Америки.

З точки зору функціонування бінарних зв’язків у первісному мистецтві певний інтерес являє робота В. Іванова «Асиметрія мозку і динаміка знакових систем» (глава II «Близнюки») [1], у якій простежено, що протягом тисячоліть первісне мистецтво зберігає у константному вигляді свою тематику та символіку. Усі символи інтегруються у групи, які утворюються кількома двійковими протилежностями. Базовою бінарною опозицією первісної культури стало протиставлення чоловічого та жіночого початку, що визначається особливостями соціальної організації та господарської діяльності первісної людини. Висловлюється гіпотетичне припущення відповідності двійкових опозицій первісного мистецтва і організації дуалістичних міфологій ранніх етапів розвитку думки людини. Дуальність ранніх міфологій була одночасно відкрита англійським етнологом Хокартом, що досліджував стародавню культуру Шрі-Ланки та Єгипту і Золотарьовим, який займався культурою народів Сибіру.

Опозиція «лівого» та «правого» у мистецтві епохи палеоліту пов’язана з протиставленням кольорів. Ліва, жіноча група – забарвлена у червоний колір, права, чоловіча – у чорний.

Дуальні властивості простежуються В. Івановим також у стародавній писемній культурі, такій як шумерська (репрезентуються явища, що співвідносяться з двома рядками полярних протилежностей: Літо – Зима, Мідь – Срібло, Скотина – Зерно, Пастух – Землероб. Старокитайські міфологічні уявлення пов’язані з ідеєю рівноваги двох початків – інь та ян. Міфологічний «персонаж» Сонце уособлює активну позитивну чоловічу енергію – ян, Луна втілює жіночу енергію – інь, пов’язану з пасивністю, статикою. Ранньокитайська міфологія представлена міфами про Фу-сі та Нюй-ва (чудесні істоти з людським обличчям, хвостом змія і наявністю у кожного з них протилежного символу).

За свідченнями істориків – дослідників китайської культури, диференціація явищ на дві полярно протилежні групи – ян та інь була пов’язана з необхідністю класифікації подій на сприятливі та несприятливі у процесі гадання. Одержані при цьому результати мали бути як парними, так і непарними. Бінарні відмінності простежуються як у структурі племінних відносин з дуальною організацією, так і стародавніх системах соціальних рангів, у подвійності царських посад. Крім того, дані відмінності зберігаються в системах, які передують раннім етапам розвитку науки. Так, наприклад, учення піфагорійців базується на протиставленнях непарний – парний, які співвідносилися за аналогією з стародавніми міфологіями, такими двійковими парами, як чоловіче – жіноче. Протиставлення в ученнях піфагорійців та ранніх грецьких філософів майже точно співпадає з такими ж аналогічними системами, зокрема з ученнями мислителів Сходу Азії, у яких здійснюється перехід від міфології до натурфілософії та етики.

У Стародавньому Китаї бінарні опозиції інь та ян переосмислюються у морально-філософському аспекті, а саме, інь – співвідноситься з покаранням, а ян – з моральними

критеріями.

XX ст. також позначене наявністю принципу бінарності, як відзначає В. Іванов у поезії Велемира Хлебнікова простежується звернення до архаїчної символіки парного – непарного. Так, у «Післямові» до неопублікованого рукопису «Дошки долі» В. Хлебніков формулює закономірність – певну циклічність однакових або протилежних подій в історії людства, біографіях окремих людей, суть якої полягає у певних часових закономірностях. За визначенням поета: «I. С[віт розмежовує]ся на два початки 2 і 3, початок справи [і] душі та початок праці і тіла. II. Часи – логарифми хвиль подій, за основою 2 для рядів життя та за основою 3 для рядів смерті». Отже, логарифм за основою 2 символізує позитивну божественну силу часу, а логарифм за основою 3 навпаки, її негативну силу [1; 537].

Друга частина дослідження Ю. Лотмана «Усередині світів, що мислять» («Семіосфера») [5] відзначена диференціацією, за аналогією з біосферою В. Вернадського, семіосфери, семіотичного простору, що створює середовище для функціонування мов і знаходиться у постійній взаємодії з ними, мова є функцією семіотичного простору, що виконує необхідні комунікаційні завдання. Досліджуючи бінарні зв'язки, вчений відзначає, що дуалізм умовних та образотворчих знаків (точніше, умовності та образотворчості у різних пропорціях присутніх в тих чи інших знаках) є універсалією людської культури і може розглядатися як наочний приклад того, що семіотичний дуалізм – мінімальна форма організації функціонуючої семіотичної системи.

Бінарність та асиметрія, на думку Ю. Лотмана – це надто важливі та необхідні закони побудови семіотичної системи. Принцип бінарності реалізується посередництвом множинності, оскільки мови, що утворюються, дискретизуються саме на основі бінарності. У культурі XX ст. постійно відзначається кількісне зростання мов мистецтва, як наприклад, кінематограф на початку XX ст. з розважального жанру у вигляді циркових, ярмаркових видовищ, народних промислів «сформувався» як мистецтво і став диференціювати кіно ігрове та документальне, фотографічне та мультиплікаційне; нещодавно виникла опозиція кіно/телебачення, кожному з яких відповідає певна мова і поетика.

Автор висловлює гіпотетичне припущення про можливість від впливом схожих факторів одночасного виникнення мов у певному семіотичному просторі. У результаті виникне не одна структура кодування, а деяка множина певним чином пов'язаних, проте відмінних систем. У розділі «Символічні простори» Ю. Лотман розглядає середньовічне сприйняття географічного простору за допомогою бінарних опозицій оціночної функції земного життя на противагу небесного. Географічне поняття «земля» одночасно сприймається як центр земного життя. У відповідності цьому з'являється бінарний зв'язок «земля – небо». За умови подальшого вистроювання ланцюгу дана бінарність буде зміщуватися у русло релігійно-моральних цінностей і бінарна опозиція буде мати вигляд, як «землі праведні – грішні», піднімаючись по вертикальній шкалі виникає бінарний зв'язок «небо – ад», «земне життя – загробне життя» тощо.

У праці А. Моля «Соціодинаміка культури» [8] (глава 3 «Передавання культурного коду») розглядаються особливості передавання повідомлень, їх зберігання у пам'яті культури в аспекті даних психології, теорії інформації, соціології. У процесі побудови повідомлень (коду) визначається організація мови, тобто закономірності побудови набору знаків. Поява різних знакових комбінацій застосовується у мовних повідомленнях нерівномірно, тобто словам притаманний різний ступінь «оригінальності», який залежить від довжини повідомлень та від більшої або меншої ймовірності появи слів, що співвідноситься з поняттям кількості інформації (за Шенноном).

Величина інформації дорівнює числу загальних питань («бінарних» або «двійкових»), які потребують відповіді типу «так / ні». Наприклад, при розшифруванні секретних повідомлень, при розгадуванні кросвордів з метою одержання необхідної інформації про слово, його підбирають у словнику. А. Модем визначено, що інформація, яка передається словом, дорівнює 15 біт. Це означає, що для знаходження необхідного слова у словнику

необхідно поставити п'ятнадцять запитань.

У працях А. Колмогорова [2] при дослідженні поетичних текстів точними кількісними методами диференціювалися дві величини, що складають ентропію мови: це інформаційна ємність мови, значеннева (смысловая) інформація (тобто кількість думок в певній довжині тексту) та гнучкість мови – міра рівноцінних способів викладення конкретного змісту засобами даної мови. Автор, при визначенні ентропійних витрат на формальні обмеження віршованого рядка (враховуючи риму, метр, статистику форм і їх варіантів, ритміко-синтаксичні незбіжності тощо) вводить одиницю інформації – біт.

Головна спрямованість дослідження В. Проппа «Морфологія Казки» [9] полягає у виявленні константних елементів (інваріантів) та їх співвідношень у казковій композиції. Було виявлено, що константними, репризними елементами є функції діючих персонажів. Важливим у контексті нашого дослідження є відкриття В. Проппом бінарності функцій персонажів: це недотача – ліквідація недотачі, заборона – порушення заборони, боротьба – перемога, задача – вирішення задачі. У структурі чарівної казки існує певна константна сюжетна схема, у якій казкові сюжети утворюють ланцюг варіантів, автор виявив, що бінарні функції «боротьба – перемога», «задача – рішення» одночасно не присутні в одному творі.

У статті Умберто Еко «Замітки на полях «Імені Троянди» [10] (розділ «Роман як космологічна структура») бінарні операції, що пов'язують два висловлення, репрезентовані операціями імплікації – «якщо..., то» і диз'юнкції – «або», що застосовуються у сюжетній канві в якості причинно-наслідкових зв'язків подій. Перетворення висловлювань здійснюється у відповідності з законами комутативності, асоціативності, поглинання, дистрибутивності та суперечності, які мають вигляд тотожностей.

У драмі-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки віддзеркалюються невичерпні фольклорні традиції та майстерно здійснюється креативне переосмислення міфологічного матеріалу, пов'язаного з витоками багатовікового світосприйняття народу. У творі письменниці втілює народнопоетичну образність, побутування і розвиток казкових пісенних, міфологічних персонажів.

У різних народів образна та смислова міфологія позначена багатозаровістю, утвореною з міфологічних сюжетів та персонажів, а також з елементів народного світосприйняття. У зв'язку з запозиченням міфологічних героїв та сюжетів в інших народів у процесі еволюції вищенаведені міфологічні складові втрачали свою первісну символіку. Звернення до слов'янської міфології виявляється надскладним завданням «... оскільки жодних міфологічних текстів не збереглося, цілісність релігійних язичеських культур і ритуалів була зруйнована під час християнізації слов'ян, а міфологічним персонажам надано негативних значень або до певної міри їх ототожнено з християнськими святими» [3; 61].

У драмі-феєрії принцип двоїстості виявляється у культурі часу та дії. Відомо, що в історичному розвитку людства провідне місце належить культурі природи, поклонінню священним деревам, лісам, гаям, які, за легендами, були осередками божественних істот. Крім того, у п'єсі «Лісова пісня» «двоїстість» виявляється у функціонуванні звичайного лісу з «родієвою» зміною пір року (від весни до осені) і одночасно у функціонуванні міфологічного лісу з надприродними істотами.

«Двоїстість у драмі-феєрії Лесі Українки виявляється у сюжетній канві та фабулі. Образ Мавки є акумулюючим уособленням міфологічного і звичайного, надприродного і людського.

За визначенням В. Кордун, бінарні опозиції у слов'янській міфології вибудовують й описують «...світ у його часових, просторових, соціальних, космологічних та інших вимірах. До них належать протиставлення життя і смерті, долі й недолі, парного і непарного чисел, неба і землі, вогню і води, весни і зими, сонця і місяця, дня і ночі, білого і чорного, правого і лівого, чоловічого і жіночого, правди і кривди та багато інших антитез, що втілюються часом у міфологічних персонажах, яким притаманні позитивні чи негативні характеристики та функції» [3; 64].

Із наведеного огляду праць у галузі сучасної культурології, музикознавчої науки можна зробити висновок, що принцип бінарності сполучень є відображенням логіки розумових процедур (як вже відзначалося в основі роботи комп'ютерної техніки також використовується принцип бінарності операцій).

У результаті проведеного аналізу можна зробити висновок, що розглянуті напрями сучасних культурологічних досліджень в аспекті математичної логіки та теорії множин, відображають певний етап структурної репрезентації явищ культури та створюють можливості для проведення багаторівневого аналізу культурологічних явищ з точки зору складно організованого цілого.

На підставі запропонованої концепції віртуального взаємозв'язку між принципами мислення культурних феноменів та принципами дії комп'ютерних систем *доведено*, що зовнішня аналогія принципу «двійковості» відображає глибинний механізм регуляції процесів, що формують розвиток культури, процеси природні (фізичні, біологічні, технічні, соціальні тощо), процеси художнього мислення. Принцип «двійковості», започаткований в найдавніших ученнях Китаю, відтворювався в часи ренесансу (у працях Р. Луллія – в одержанні інтелектуальної та нової інформації), та бароко (у працях Г. Лейбніца – у пошуках універсальної мови), а також і в новітні часи в алгебрі Дж. Буля, в сучасних мовах машинного програмування.

Якісно новий погляд у дослідженні художньої культури виявився саме в тому, що вона стала розглядатись як *текст*, певним чином організована і структурована інформація, що складає алфавіт «опорних» елементів, комбінаторно представлених у метамовних структурах кодів культури, її «породжуючої граматики». Цей новий погляд на культуру об'єднав теоретико-інформаційні, кібернетичні, семіотичні, структурно-лінгвістичні, теоретико-множинні та символічно-математичні підходи в її дослідженні. Координаційним центром тут виявились кібернетичні підходи, специфіка яких відображена у формуванні якісно нової єдності науково-теоретичних та технічних рішень.

Список використаної літератури

1. **Иванов В. В.** Избранные труды по семиотике и истории культуры / В. В. Иванов. – М. : Языки русской культуры, 1999. – Т. 1. – С. 381–591.
2. **Колмогоров А. Н.** Три подхода к определению понятия «количество информации» / А. Н. Колмогоров // Проблемы передачи информации. – М., 1965. – № 1. – С. 3–11.
3. **Кордун В. М.** Фольклорно-міфологічна образність у структурі «Лісової пісні» Лесі Українки / В. М. Кордун // Народна творчість та етнографія. – К. : Наук. думка. – 1983. – № 3 (181). – С. 60–69.
4. **Леви-Строс К.** Мифологии. В 4 т. Т. 1. Сырое и приготовленное / К. Леви-Строс. – М. ; СПб. : Университет. книга, 1999. – 406 с.
5. **Лотман Ю. М.** Внутри мыслящих миров : человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М. : Языки рус. литературы, 1999. – С. 163–300.
6. **Мелетинский Е. М.** Мифология и фольклор в трудах К. Леви Строса / Е. М. Мелетинский // Структурная антропология. – М. : Наука, 1983. – С. 467–522.
7. **Мичи Д.** Компьютер-творец / Д. Мичи, Р. Джонсон. – М. : Мир, 1987. – 254 с.
8. **Моль А.** Социодинамика культуры / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – С. 126–207.
9. **Пропп В. Я.** Морфология сказки / В. Я. Пропп. – М. : Наука, 1969. – 168 с.
10. **Эко У.** Заметки на полях «Имя розы» / У. Эко // Иностранная литература. – 1988. – № 10. – С. 88–104.

Резюме

Запропонована концепція в дослідженні культурних феноменів з використанням принципу «двійковості». Застосована зовнішня закономірна аналогія, насамперед, містить глибинний механізм регуляції процесів, що формують як розвиток культури, так і процеси

природні, процеси художнього мислення.

Ключові слова: культурні феномени, принцип «двійковості», міфологічне мислення, метамовне «кодування».

Summary

Fadyeyeva K. Cultural phenomena: principles of metalinguistic coding

First proposed the concept in the research of cultural phenomena using the principle of «duality». It is applied external regular analogy that first of all contains deep mechanisms of processes regulation, which forms culture development, natural processes and the processes of art thinking.

Key words: cultural phenomena, the principle of «duality», mythological thinking, metalinguistic coding.

Аннотация

Предложена концепция в исследовании культурных феноменов с использованием принципа «двоичности». Примененная внешняя закономерная аналогия содержит глубинный механизм регуляции процессов, которые формируют как развитие культуры, так и процессы природные, процессы художественного мышления.

Ключевые слова: культурные феномены, принцип «двоичности», мифологическое мышление, метаязыковое «кодирование».

Надійшла до редакції 23.12.2013 р.